

Pedaqoji-psixoloji elmlər

UOT 37

R.H.Cəfərli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

cafarli84@mail.ru

B.B.KOMAROVSKİNİN PEDAQOJİ İRSİNİN AZƏRBAYCANDA DİDAKTİK FİKRİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Açar sözlər: B.B.Komarovski, didaktik proses, təlim, metod, pedaqoji proses

Prof.B.B.Komarovski Azərbaycanda didaktik ideyaların inkişafına dəyərli töhfə vermiş, böyüən nəslin təhsili ilə bağlı nəzəri fikirlərin formalaşmasına qüvvətli təsir göstərmişdir. Məqalədə prof.B.B.Komarovskinin təhsilin mahiyyəti, məzmunu, prinsip, metod və təşkili formaları ilə bağlı nəzəri ideyaları ümumiləşdirilir. “Mütəşəkkil tərbiyə” və “qeyri-mütəşəkkil tərbiyə” anlayışlarının mahiyyətinə aydınlıq gətirilir, “kompleks” və “layihə” metodları ilə bağlı mövqeyi öyrənilir.

Р.Г.Джафарли

ВЛИЯНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ Б.Б.КОМАРОВСКОГО НА РАЗВИТИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Ключевые слова: Б.Б.Комаровский, дидактический процесс, обучение, метод, педагогический процесс

Профессор Б.Б.Комаровский внес ценный вклад в развитие дидактических идей в Азербайджане и дал ценные комментарии об образовании подрастающего поколения. В статье обобщены теоретические идеи профессора Б.Б.Комаровского о сущности образования, его содержании, принципах, методах и формах организации. Впервые в педагогической прессе выясняется сущность понятий «организованное воспитание» и «неорганизованное воспитание», изучается его позиция по «комплексным» и «проектным» методам.

R.H.Jafarli

INFLUENCE OF PEDAGOGICAL HERITAGE OF B.B.KOMAROVSKY ON DEVELOPMENT OF DIDACTIC IDEAS IN AZERBAIJAN

Keywords: *B.Komarovsky, didactic process, teaching, method, pedagogical process*

Professor B.B.Komarovsky made a valuable contribution to the development of didactic ideas in Azerbaijan and gave valuable comments on the formation of the younger generation. The article summarizes the theoretical ideas of Professor B.B.Komarovsky on the nature of education, its content, principles, methods and forms of organization. For the first time in the pedagogical press, the essence of the concepts "organized education" and "unorganized upbringing" is clarified, and its position on "complex" and "project" methods is studied.

Azərbaycan maarifçiləri didaktik fikrin inkişafına dəyərli töhfələr vermiş, böyüən nəslin təhsili ilə bağlı qiymətli fikirlər söyləmişlər. Ayrı-ayrı bədii əsərlərdə irəli sürülən didaktik fikirlər XIX əsrin axırlarından nəzəri konsepsiyaya çevrilmiş didaktikanın inkişafını təmin etmişdir. Azərbaycan maarifçilərinin təlim və təhsil prosesinin təşkili xüsusiyyətləri, məzmunu, prinsipləri, metodları ilə bağlı ideyaları XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda didaktikanın nisbi müstəqilliyə malik elm sahəsi kimi inkişafına və bu sahədə yeni əsərlərin yaranmasına kömək etmişdir. Bu istiqamətli işlərdə B.B.Komarovskinin xüsusi xidmətləri olmuşdur. İlk dəfə pedaqoji ədəbiyyatda “tədris” və “tərbiyə” terminləri əvəzinə “mütəşəkkil pedaqoji proses” anlayışını məhz o, işlətməmişdir. B.B.Komarovski insanların bir-birinə göstərdikləri mütəşəkkil və müntəzəm təsir prosesini “mütəşəkkil pedaqoji proses” [1, s.51] kimi səciyyələndirir, bu anlayışı tədris, təhsil və tərbiyə anlayışlarının sinonimi hesab edirdi. Mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil pedaqoji proses anlayışı da Azərbaycanda ilk dəfə B.B.Komarovskinin əsərlərində işlənilmişdir. Sonralar o, mütəşəkkil pedaqoji proses anlayışını “pedaqoji proses” anlayışı ilə əvəz etmişdir. Onun fikrincə, pedaqogika elm olaraq ancaq mütəşəkkil pedaqoji prosesin qanunauyğunluqlarını araşdırma bilər. Başqa təsirləri sistemləşdirmək mümkün deyil. B.B.Komarovski də rus pedaqoq alimləri kimi tərbiyəni təhsildən daha geniş anlayış hesab edirdi. Sonralar sübut olundu ki, tərbiyə pedaqogika elminin predmeti ola bilməz. Tərbiyə birmənalı anlayış deyil, o, ən azı dörd mənada işlənir: a) geniş sosial mənada; b) geniş pedaqoji mənada; c) dar pedaqoji mənada; ç) daha dar mənada [3, s.12]. Elmin predmetində belə qeyri-müəyyənlik ola bilməz. Bu, elmdə müəyyən anlaşılmazlığın yaranmasına səbəb olur. İstənilən elm sahəsinin inkişafında birmənalı elmi anlayışlardan istifadə olunur. Müasir dövrdə B.B.Komarovskinin iddia etdiyi kimi pedaqoji proses də pedaqogikanın predmeti hesab olunmur. İstənilən bir proses kimi,

pedaqoji proses də müəyyən məqsədə nail olmaq üçün qurulur. İcra funksiyasını yerinə yetirən pedaqoji prosesi pedaqogika elminin predmeti hesab etmək düzgün olmazdı. XX əsrdə nəşr olunmuş pedaqogika kitablarında, o cümlədən B.B.Komarovskinin əsərlərində təhsil şəxsiyyəti intellektual cəhətdən inkişaf etdirən vasitə kimi qiymətləndirilir. Məsələn, B.B.Komarovski yazırdı: “Təhsil, hər şeydən əvvəl, iradəni möhkəmləndirir və insanda çalışqanlıq, maneələri dəf etmək adətləri yetişdirir. Təhsil uşağın oxuduğu material vasitəsilə təsir göstərir. Bu material bir tərəfdən uşağın ağıl və bədii cəhətlərinə, o biri tərəfdən uşaqda dünyabaxışı yetişməsinə nüfuz edir” [1, s.58]. Təhsilalma prosesinin səmərəli təşkili onun elementlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsindən asılıdır.

B.B.Komarovski təhsil prosesinin səmərəli təşkilində məktəbin məqsədini önə çəkir. Onun fikrincə, məktəbin vəzifəsi yetişən yeni nəsli ictimai həyat şəraitinə hazırlamaqdır. Məktəb insana lazım olan bilik və bacarıq verir. B.B.Komarovski də həmkarları kimi, məktəbi siyasətdən ayırmır və belə bir qəti hökm verir: “Məktəb, heç vaxt siyasətdən kənar olmayıbdir” [1, s.60]. B.B.Komarovski müəyyənləşdirilən bu siyasətin reallaşması üçün uşaqların yaş dövrlərinə uyğun olaraq məqsədin və məzmunun müəyyənləşdirilməsini məqsədəuyğun hesab edir. O, bütün yaş dövrləri üçün eyni məqsədi məqbul hesab etmir və pedaqoji prosesin struktur elementləri (məqsəd, məzmun, fəaliyyət, nəticə) içərisində məqsədi aparıcı komponent kimi dəyərləndirir. Bununla bağlı onun fikirlərinə diqqət yetirək: “məqsəd məktəbin bütün məzmununu təyin edir”, “məqsəd iş üsulunu təyin edir”, “məqsəd məktəbin quruluşunu təyin edir”, “məqsəd xüsusi cocuq tipinin yetişməsinə təsir edir”, məqsəd müəllimin tipini təyin edir” və s. B.B.Komarovskinin təlim metodları ilə bağlı fikirləri dövrü üçün əhəmiyyətli olduğu kimi, indi də aktualdır və ölkədə həyata keçirilən təhsil islahatlarının məzmununa uyğundur.

B.B.Komarovski mütəşəkkil pedaqoji prosesin məqsədinin təhsilin məzmununu müəyyənləşdirdiyini bildirməklə yanaşı, həm də bu məzmunun neçə müəyyənləşdirilməsi və mənimsədilməsi yollarını da səciyyələndirirdi. Onu qeyd edək ki, XX əsrin 20-ci illərində orta təhsil verən məktəblərdə (bu tip məktəblər fərqli quruluşa, fərqli məzmunla malik olmaqla yanaşı, həm də müxtəlif cür adlanırdı) məzmun tez-tez dəyişirdi. Bu proses Moskvada getdiyindən nəticəsi çox zaman ağır olurdu. Mərkəzdə müəyyənləşdirilən məzmunun Azərbaycan məktəblərində tətbiqinin nəticələri yoxlanılmamış, qiymətləndirilməmiş yeniləri göndərilirdi. Rusiya pedaqog alimlərinin pərakəndə yaradıcılıq axtarışları, köhnə məktəbin uğurlu tərəflərindən istifadə etməmək cəhdləri, xarici təcrübəni yoxlamadan, eksperiment qoymadan tətbiq etmələri ciddi problemlər yaradırdı. Ənənəvi məktəb sistemi dağıdılmış, yeniləri isə yaradılmamışdı. Bu səbəbdən də təhsil prosesinin təşkilində mürəkkəb bir vəziyyət yaranmışdı. Tez-tez proqramların dəyişilməsini məqbul

hesab etməyən B.B.Komarovski məktəb proqramları tərtib edildikdə “cocuğun bioloji və psixoloji xassələrini nəzərdə tutmağı”, əqli yüklənmənin cocuğun mənafeyinə, bilik dərəcəsinə, qabiliyyətinə və çalışmasına müvafiq olmasını” məqsəməvafiq hesab edirdi. B.B.Komarovski isə bu problemə fərqli yanaşırdı. Onun fikrincə, məktəbi əhatə edən mühit müxtəlif yerlərdə müxtəlifdir. Buna görə də məktəb proqramını yuxarıda (yəni, mərkəzdə Moskvada – R.C.) yazmaqla müəyyənləşdirmək olmaz. Mərkəzdə ancaq proqramın əsas və ümumi istiqamətləri müəyyənləşdirilə bilər. Proqramın məzmununu hər bir məktəb kollektivi özü müəyyənləşdirməlidir.

XX əsrin 30-cu illərdə keçmiş SSRİ-də təhsilin məzmununda unifikasiya prosesləri başladı. Milli fənlər (Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası və s.) istisna edilməklə, digər fənlərin proqramları eyniləşdirildi. Belə bir dövrdə proqramların məhəlliləşdirilməsi (milliləşdirilməsi – R.C.) ideyasının ortaya atılması, SSRİ miqyasında tanınan nüfuzlu bir pedaqoq alim tərəfindən dəstəklənməsi, milli respublikaların tarixinin, coğrafiyasının, mədəniyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı çağırışların edilməsi fədakarlıq kimi dəyərləndirilməlidir.

B.B.Komarovski proqramların komplekslər üzrə qurulmasını izah edərək göstərirdi ki, həmin proqramda üç istiqamət aparıcı idi: 1) təbiət; 2) əmək; 3) cəmiyyət. Bu proqramlarda material komplekslər üzərində qurulmuşdu. Həm B.B.Komarovskinin araşdırmalarında, həm də QUS proqramı ilə bağlı digər yazılarda komplekslər metod kimi təqdim olunur. Əslində materialın komplekslər üzrə qurulmasının metod adlandırılması doğru hesab edilə bilməzdi. Firimizcə, kompleks metoduna kompleks sistem deyilməsi daha doğru olardı. Bu sistemin əsasını xüsusi bir metod təşkil edir ki, bu metodu da P.P.Blonski sintetik metod kimi səciyyələndirir. O, analitik metodun əksi olan sintetik metodu dialektik materializmin pedaqogikaya tətbiq edilən xüsusiyyəti hesab edir. QUS proqramı ilə işləmək müəllimlər üçün müəyyən çətinliklər yaratdığından B.B.Komarovski bu məsələyə də xüsusi diqqət yetirmiş, müəllimlərin peşəkarlığının artırılması məqsədilə tövsiyələr vermişdir.

Bu tələb və prinsiplər iki aspektdən maraqlandırır. Bir tərəfdən, həmin tələb və prinsiplər 1940-60-cı illərdə proqramların tərtibinin xeyli yaxşılaşmasına kömək etdi, digər tərəfdən isə pedaqogikaya aid tədris ədəbiyyatında nəzəri müddəalar kimi formalaşdırıldı. Tədris proqramlarının mükəmməlliyi yeni tədris ədəbiyyatının yaranmasını şərtləndirməli olduğu halda, əksinə 1930-cu illərin əvvəllərində dərslilər klassik funksiyasını və sonra isə tədrisən stabilliyini itirdi, “iş kitabları”na çevrildi. Dərs kitablarının sabit elmi məzmununa malik olmasını təmin etməkdənsə, onların tez-tez dəyişdirilməsi fikri irəli sürülürdü. “Hər hansı bir dərs kitabı uzun müddət yaşamamalıdır” [5, s.37] fikri ilə yanaşı, “dərs kitablarında ara-sıra boş (yazılmamış) səhifələrin yerləşdirilməsi” [5, s.37] tələb olunurdu.

B.B.Komarovski yeni tədris ədəbiyyatının yaradılmasını vacib hesab etsə də, onun tezliklə həll olunmasını real hesab etmirdi.

B.B.Komarovskinin nəzəri irsində təlimin təşkili formalarının tarixi və nəzəri problemlərinin araşdırılması mühüm yer tutur. Müəllif əsaslandırır ki, köhnə məktəblərdə təlimin təşkilində yalnız sinif formasından istifadə olunurdusa da, indi onların sayı artmışdır. O, pedaqoji prosesin tiplərini və təhsil işini təşkil etmək sistemlərini üç yerə böldü: 1) sinif sistemi; 2) laborator sistemi; 3) şagirdlərin müstəqil işi [1, s.83-84]. Məktəbin inkişaf tarixində fərqli təlim sistemləri olmuşdur. Ayrı-ayrı vaxtlarda məktəblərdə fərdi-qrup, qarşılıqlı, diferensial təlim, laborator-briqada və sinif-dərs sisteminə üstünlük verilmişdir. Şagirdlərin qabiliyyətlərinə görə təşkil olunan diferensial təlim Almaniyada geniş yayılmışdır. Laborator-briqada təlim formasına daha çox ABŞ məktəblərində üstünlük verilirdi. Laborator-briqada sistemin mahiyyətini B.B.Komarovski belə izah edirdi: “Məktəb ayrı-ayrı kabinələr, laboratoriyalardan təşkil olunur. Hər bir kabinə, laboratoriya lazım gələn tədris vəsaiti ilə təchiz olunubdur. Burada uşaqlar özləri, bütün kursu təhlil edirlər. Hər kabinədə növbətçi pedaqoq-instruktur vardır, uşaqlar bu adama məsləhət üçün müraciət edirlər. Bütün kurs ayrı-ayrı tapşırıqlara bölünür, bu tapşırıqların hər birini uşaqlar müəllimin göstərişi ilə özləri təhlil edirlər. Hər tapşırığa başlamadan əvvəl, müəllim kollektivi toplayır və bunlara lazım gələn tövsiyələri verir. Məşguliyyət qurtardıqdan sonra konfrans çağırır və burada nəticələrə yekun vurulur. Hər bir mütəllim (şagird – R.C.) təklildə müəllim qarşısında keçilən dərs, material xüsusunda cavab verir” [1, s.85]. Bu sistemdə həm fərdi, həm də kollektiv olaraq çalışmaq olar. ABŞ-da Dalton plan ən çox fərdi üsul üzrə, keçmiş SSRİ-də isə kollektiv üsula istinadən qurulmuşdur. Dalton planda məktəb quruluşu tamamilə dəyişir. Məktəb laboratoriyalara ayrılır. Hər uşaq lazım bildiyi laboratoriyada məşğul olur və hər bir dərsə aid verilən vəzifəni icra etdikdən sonra başqa laboratoriyaya keçir. Məktəbdə qüvvətli, orta və zəif uşaqlara görə üç tipdə proqram tərtib olunurdu. Bu sistemi də tam idealizə etmək olmaz, onun müsbət cəhətləri olduğu kimi, çatışmayan tərəfləri də var idi. B.B.Komarovski laborator sistemin tətbiq olunduğu bir dövrdə onun çatışmazlıqlarını təhlil edərək yazırdı ki, laboratoriyalarda şagirdlər öz vaxtlarını düzgün bölə bilmirdilər, bir dərsə xeyli vaxt sərf etdikləri halda digərinə vaxtları çatmırdı [2, s.36]. Dalton planda kollektivçilik unudulurdu, ümumiyyətlə, bu sistemə kollektivçilik ruhu yaddır. Dalton plan sinif-dərs sisteminə qarşı fərdi təlimi yenidən önə çıxartdı. Həm sinif-dərs sisteminin, həm də laborator sistemin nöqsanlarını görəndə pedaqoqlar fərqli bir yanaşmaya (layihələr metoduna) üstünlük verməyə başladılar. Amerika məktəblərində geniş yayılan bu üsul laborator sistem kimi təcrübədə özünü doğrultmadı. Elə bu səbəbdən də 1930-cu illərin əvvəllərində hər ikisi ləğv olundu. Ona görə də bu məsələ ÜİK(b)P MK-nın 5 sentyabr 1931-ci il və 25

avqust 1932-ci il tarixli iclaslarında ciddi müzakirə olundu və ləğvi ilə bağlı xüsusi qərar qəbul edildi. Uzun illər ərzində məktəb təcrübəsində sınaqdan çıxarılmış təlimin təşkilinin sinif-dərs forması yenidən üstünlük qazandı.

B.B.Komarovskinin tədris vəsaitlərində digər təlim metodları (müəllimin şərh, müəllimin müsahibəsi, dərslik və kitab üzərində iş, laborator məşğələ, illüstrasiya və demonstrasiya, ekskursiya, ev tapşırıqları) ilə yanaşı, çalışmalar və təkrar metodunun mahiyyəti və tətbiqi xüsusiyyətləri ətraflı şərh edilmiş, təlim metodları və təkrarla bağlı fikirləri 50-60-cı illərdə nəşr olunmuş pedaqogikaya aid dərs vəsaitlərində və ayrı-ayrı məqalələrdə təqdir və təbliğ olunmuşdur [4, s.245]. Nəşr olunmuş dərslik və dərs vəsaitlərində çoxsaylı dərs tiplərinin sırasına “bilikləri möhkəmləndirmə, təkrarlama və ümumiləşdirmə” və ya “bilikləri möhkəmləndirmə” dərs tipləri əlavə edilmişdir. Məzmunun məntiqinə və şagirdlərin idraki fəaliyyətinin xarakterinə görə fərqlənən bu dərs tipləri indi də tətbiq olunur.

Prof.B.B.Komarovskinin zəngin pedaqoji irsinin içərisində onun didaktik fikirləri mühüm rol oynayır. Həmin didaktik fikirlərin zaman və məkan kontekstində öyrənilməsi müasir dövr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Komarovski B.B.* Evdə Pedaqoji texnikumu. Birinci kurs. İkinci buraxılış. Bakı, Azərnəşr, 1930, 132 s.
2. *Komarovski B.B.* Pedaqoji seminarlar. Bakı: Azərnəşr, 1930, 120 s.
3. *Paşayev Ə., Rüstəmov F.* Pedaqogika. Bakı: Elm və təhsil, 2012,
4. *Rüstəmov F.* Azərbaycan pedaqogikaşünaslığı. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 888 s.
5. *Zelenko A.* Projelər metodu üzrə qurulmuş tədris kitabları haqqında // Ommunist tərbiyəsi uğrunda, 1931, №4, s.37-43